Шандра Б.Б.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОБ'ЄКТА ТА СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 340.12

Постановка проблеми. В будь - яких вчинках кожної людини можна виділити як зовнішні або об'єктивні, так і внутрішні або суб'єктивні ознаки. Де під внутрішніми розуміються мотиви, інтереси, потреби, які існують у свідомості виконавця дій, а зовнішні ж забезпечують здійснення прагнень індивідуума у зовнішньому світі.

Поняття об'єктивної сторони злочину включає у себе діяльність або бездіяльність, що направлені на завдання шкоди тому чи іншому об'єкту, іншими словами, це зовнішній акт зазіхання на об'єкт, що перебуває під охороною кримінального права. Оз-

наками цього поняття є наступні суспільно-небезпечні наслідки, існування причинного зв'язку між діяльністю і настанням цих наслідків. Сюди також відносяться спосіб, місце, знаряддя, обстановка здійснення злочину.

Для вивчення проблеми злочинності у перспективі соціокультурного середовища важливо дослідити відношення головних складників цього процесу, які виражені у категоріях суб'єкта та об'єкта. Оскільки ці категорії досить об'ємні, зупинимося на філософсько-метафізичному, соціолого-психологічному та правовому їх вимірах.

Мета та задачі цієї наукової розвідки полягають у спробі філософсько-правового дослідження об'єкта та суб'єкта злочину в контексті вивчення соціальних детермінант злочинності.

Стан дослідження. Необхідно відзначити, що протягом останніх років була опублікована значна кількість робіт з досліджуваної проблематики. Серед усього розмаїття можна відзначити наукові праці провідних українських і зарубіжних мислителів і вчених, зокрема В. Бачиніна, Р. Блекборна, О. Данільяна, Г. Кельзена, Ф. Коркюфа, Н. Кузнєцової, С. Максимова, І. Тяжкової та ін., які й зумовили необхідність на новому рівні досліджувати задекларовані в темі наукової розвідки об'єкта та суб'єкта злочину в його соціокультурному вимірі.

Виклад основних положень. Саме походження терміна «об'єкт» (від лат. objectum – предмет, від objicio – кидаю вперед, протиставляю) [8, с. 437-438] вказує на його тісний зв'язок із суб'єктом. Дослівно, він є лише частиною об'єктивної реальності, що протистоїть суб'єкту, і виділяється шляхом його пізнавальної та практичної діяльності .

Об'єктивістський підхід до реальності полягає в тому, що індивід робить спробу визначити закономірності, до яких входять закони, статут, системні відношення, що є незалежними від пізнавального суб'єкта та дії його волі. У контексті соціології, трактування соціального світу крізь призму об'єктивізму полягає у представлені його як своєрідної вистави, коли спостерігач перебуває у певній точці спостереження, яка є нерухомою щодо подій, які розгортаються перед свідомістю.

Щодо суб'єктивіського підходу, то в цьому випадку точка зіткнення об'єкта та суб'єкта рухається в сторону суб'єкта – крайньою межею «я» цього руху буде позиція, яка сягає своїх початків у поглядах Берклі та Юма, де присутній крайній скептицизм щодо існування зовнішнього світу, включаючи також сумнів щодо існування розуму інших, незалежно від суб'єкта сприйняття. Окреслена проблема була заново відроджена англійцем Джоном Остіном у 40-х рр. XX ст. Якщо розглядати проблему існування іншого розуму у контексті соціологічних досліджень, то розпадаючись вона ставить перед дослідником кілька запитань: 1) Звідки ми можемо бути впевненні, про існування інших індивідуумів з їх інтелектуальними здібностями; 2) Якщо ми навіть припускаємо існування іншого розуму, то звідки ми можемо знати про його образи, емоції, почуття, думки, якщо він відрізняється від нашого; 3) На якій підставі ми робимо висновки, які стосуються стану іншого розуму, чи то є співпереживання, спостереження чи проекція, і чи ми можемо тим середникам довіряти і бути впевненим у своїх умовиводах; 4) Яким є взаємний вплив нас як дослідників на розум інших і їх на нас під час здійснення дослідження.

Фактично для правильного розуміння соціальної реальності, обов'язково повинен бути врахований розум осіб, які є об'єктом дослідження. Певне протистояння цих двох мислителів можна описати словами Ф. Коркюфа, коли «протиставляються спостерігач, вистава і зовнішнє теоретичне пізнання – актору, дії та внутрішньо практичному пізнанню» [4, с. 17].

Протиставлення суб'єкта та об'єкта у певному сенсі штучне. Адже якщо поставити запитання, чи залежить поведінка людини від особистості чи від ситуації, то однозначної відповіді ми отримаємо. Річ у тім, що конкретна дія є похідною як від ситуації, так і від людини. Ситуація формує умови, де стає можливою реалізація схильностей та вподобань особистості. Отже, з одного боку, не завжди може людина реалізувати свої дії без сприятливих зовнішніх умов, а з іншого – ті ж самі умови, без діючого суб'єкта

є часто безсенсовим потоком буття, що не має центру, який надав би йому певного сенс у цьому калейдоскопі подій.

З правового погляду, суб'єкт та об'єкт разом із суб'єктивною та об'єктивною стороною злочину входять до поняття складу злочину. Під складом злочину розуміють систему обов'язкових об'єктивних та суб'єктивних елементів, що утворюють та структурують суспільно-небезпечні діяння, ознаки яких описані в диспозиціях кримінально-правових норм [5].

Суть терміна «суб'єктивна сторона злочину» – психологічне відношення суб'єкта злочину до здійснюваного ним протиправного діяння. Сам термін розкривається за допомогою таких понять, як мотив, ціль, провина, що характеризують психологічну сутність злочину кожне зі свого боку та показують нам картину психологічного відношення правопорушника до скоєного злочину. Де під ціллю розуміється уявлення бажаного результату, до якого він прагне, під мотивом розуміється внутрішня рушійна сила, що спонукує до скоєння протиправних дій, і нарешті, провина характеризує відношення виконавця злочинної дії до неї самої. Вага у визначенні чи виправданні правопорушника не однакова, якщо провина є обов'язковою складовою будь-якого складу злочину, то ціль та мотив мають факультативне значення і стають обов'язковими лише коли законодавець їх включить у число обов'язкових ознак, що стосуються певного конкретного виду злочину [5]. Ігнорування ознак суб'єктивної сторони не допускається, оскільки будь-яке заподіяння шкоди не може бути визначене злочином, якщо немає провини особи, що є причиною такого проступку.

Визначення об'єкта злочину має вагоме значення, адже саме він лежить в основі законодавчої класифікації злочинів. Під об'єктом злочину розуміється усе те, на що посягається і чому може бути нанесена шкода. Вже у римських джерелах зустрічається поділ на crimen publica та delictum privata, залежно від того, проти чого було спрямоване злодіяння – чи проти публічних, чи приватних прав [5]. До об'єкта злочину належать найважливіші соціальні цінності та блага, які охороняються кримінальним правом.

Сюди належать права та свободи людини (здоров'я, життя, свобода, гідність, конституційні права, статева недоторканість і статева свобода та ін.), а також найважливіші державні та суспільні інтереси (економічні інтереси та безпека держави і суспільства, власність, порядок управління, здоров'я та моральність суспільства, інтереси державної служби та правосуддя та ін.).

Суб'єкт злочину є також одним із обов'язкових складників поняття складу злочину, і під ним розуміється фізична, осудна (при своєму розумі) особа, яка в момент здійснення злочину досягла віку кримінальної відповідальності, встановленого Кодексом [5]. В цьому випадку під осудністю розуміється здоровий психічний стан людини, що дає їй змогу усвідомлювати свої вчинки, їх наслідки та керувати ними. Неосудність характеризується юридичним, до якого входять інтелектуальна (коли людина не здатна усвідомлювати свої дії) і вольова (де наявна відсутність можливість керувати своїми вчинками) ознаки, та медичним (існування в індивіда певної психічної хвороби) критеріями. Деякі дослідники [5] наводять два варіанти розуміння суб'єкта злочину – у більш широкому, загальному значенні під ним розуміється індивідуум, який здійснив злочин, а в більш вужчому – під суб'єктом злочину розуміється особистість, яка в стані нести карну відповідальність. Слід також зазначити, що суб'єктом злочину може бути лише фізична особа. Якщо індивідууми об'єднуються у групу для здійснення злочину, то навіть якщо вони і приймають колективні рішення, однак, кримінальна відповідальність буде особистісною, а здійснення злочину у складі групи буде розглядатися як обставина, що збільшує провину. Щодо встановлення віку кримінальної відповідальності, то в цьому випадку потрібно враховувати результати досліджень вікових психології, фізіології та педагогіки.

Зазначимо що, категорії суб'єкта та об'єкта є вихідними точками, звідки беруть початок способи обґрунтування права. Залежно від того, звідки правосвідомість отримує правові смисли – чи з об'єктивних відносин, чи із самої свідомості, існують два

діаметрально протилежних погляди на спосіб обґрунтування права – правовий об'єктивізм та правовий суб'єктивізм.

Перший базується на матеріалістичному світогляді, коли об'єктивний світ є першочерговим для отримання сенсів життя. Реальність відносин у суспільстві вміщає у собі смисл та внутрішні підстави права. Позитивною стороною такого підходу залишається факт врахування того, що правопорядок є невід'ємною частиною реальних відносин, внаслідок чого можна вирішувати питання справедливості порядку. Недоліком постає недооцінення ролі суб'єкта, його креативно-правових властивостей, зведення його лише до функції віддзеркалення правових відносин, що існують у зовнішньому об'єктивному світі.

Спосіб обґрунтування правового суб'єктивізму ґрунтується на суб'єкті як джерелі правосвідомості та правопорядку, що його отримано в результаті аналізу ідей, що стосуються права і які виникають у свідомості суб'єкта. У цьому випадку з'ясували використання ідеї права успішно вдається вирішити проблему критерію та підстави права. Щодо недоліків такого підходу, то можна навести слова професора С.І. Максимова про те, що «недостатня увага до існуючих умов робить проблематичним його права застосування до формування законодавства» [7, с. 37].

У традиційній теорії правознавства часто відбувається ототожнення поняття суб'єкта права з особою, на що звертав увагу Г. Кельзеном [3, с. 194], де під особою розуміється людина як суб'єкт права та обов'язків. Проте не лише людина може бути носієм прав та обов'язків, ним можуть бути також інші суб'єкти, наприклад, міські громади, корпорації та різні об'єднання. У такому разі йдеться про юридичну особу, якщо ж носієм буде людина, то матимемо справу з фізичною особою. Як приклад правових зв'язків юридичної особи, можемо розглядати, наприклад, випадок оренди приміщення корпорацією, де вона як юридична особа має право розпоряджатись орендованою територією, де право розпоряджатись цією площею належить корпорації, а не її членам. Так само й у випадку заборгованості при оплаті оренди

свій обов'язок не виконує корпорація, і власник приміщення позиватиметься не до її членів, а до корпорації як юридичної особи.

Для дослідження філософсько-правових засад вивчення об'єкта та суб'єкта злочину важливо звернутися до соціологічних теорій злочинності. Так, Паулі та Колвіном [2, с. 112] були запропоновані наступні теорії: теорія навішування ярликів, теорія конфлікту, теорія научення або диференціальної ассоціації, теорії напруги та радикальної кримінології і теорія контролю. Розглянемо деякі з них детальніше.

Теорія диференціальної асоціації була висунута в 1939 р. Сезерлендом і робила більший наголос на різні субкультурні традиції і своїми нормами, які були потенційно конфліктними, ніж на патологічну та криміногенну частину суспільства. За цією теорією, криміногенна поведінка вважається набутою внаслідок научення за соціальної взаємодії і не є вродженою. Научаються не тільки методам здійснення злочинів, але й кримінальним раціоналізації та мотивам. Основні потреби не можуть бути причиною кримінальної поведінки, оскільки ті ж самі потреби є основою не лише кримінальної, але й некримінальної поведінки. Недоліком цієї теорії є те, що її важко перевірити. Також вона пояснює лише процес набуття кримінальних властивостей, але не бачить їх реалізації та підтримки. Крім того, вона не з'ясовує різні ступені сприйняття для научення кримінальним патернам поведінки.

Теорія навішування ярликів або теорія стигматизації базується на принципі того, що реакція соціального середовища на порушення норм змінює розвиток девіаційної поведінки. Значний вплив на розвиток цієї теорії мав той факт, що на початку 1960-х рр. з'ясувалася невідповідність того, як статистично в кримінальних справах були представлені представники найбідніших прошарків суспільства та дані самозвітів. Завдяки цьому підходу можна зробити наступні припущення: що здійснені дії самі по собі не є девіантними, а злочинність використовується як своєрідний ярлик, яким користуються через соціально корисливі мотиви; далі – на представників юстиції більше впливають раса, вік, соціальний стан, ніж характеристики злочину; насамкінець –

навішування кримінальних ярликів веде до формування девіантного образу «Я» і, зрештою, до кримінальної поведінки. У такому разі, коли навіть злочинний поступок мав місце, це не означає, що у людини вже сформований патерн злочинної поведінки. Соціальне середовище і в цьому випадку часто шляхом стигматизації та навішування криміналістичних ярликів буквально штовхає особистість на злочинну дорогу. Ілюстрацією для подібного твердження може бути дослідження Рендалля Коллінза [6, с. 501–506], де він детально розписує шлях навішування ярликів поліцією на тих, хто був спійманий на певному кримінальному злочині. Згідно з думкою дослідника, поліція є організацією, що, як і кожна організація, стикається з певними проблемами. Так, організація у сфері бізнесу повинна завжди дбати про рівень своїх продаж, для поліції ж найважливішої справою є розкриття злочинів. Проте, не всі злочини легко піддаються розкриттю. Коли кого-небудь затримують із речами, що були краденими, то чинять тиск, щоби він взяв провину на себе і за інші нерозкриті крадіжки та грабунки. В цьому випадку часто застосовують грубу фізичну силу, проте найбільш ефективною є певна домовленість, коли людина бере на себе ще нерозкриту крадіжку, а натомість їй дозволять визнати себе обмежено дієздатною. Внаслідок цього злочинець отримує менший термін ув'язнення, а поліція може оголосити про ще один розкритий злочин. І навіть згодом, після звільнення із в'язниці, людина може ще не раз проходити через поліцейську машину, виходячи кожного разу зі ще більшою і більшою деформацією сприйняття свого «Я» у сторону концепції «Я-злочинця».

Слабе місце теорії навішування ярликів полягає у тому, що у ній беруться до уваги переважно слабкі особистості, тоді як поза увагою залишаються індивідууми з міцно сформованою психікою. Ця теорія радше буде стосуватися підлітків та людей із несформованою психікою, ніж особистостей із серйозною делінквентною поведінкою. Позитивна Я-концепція і толерантність до фрустрації, з одного боку, та доступність значимих ролей і соціального сприйняття, з іншого, за теорією контролю, дають людині стимул та вміння контролювати свою поведінку. Підпорядкування правилам знаходиться у прямій кореляції від сили зв'язку між суспільством та особистістю. Девіантна поведінка має місце, коли цей зв'язок є слабким. Серед факторів, які зміцнюють такий зв'язок, наступні: віра в моральний фундамент традиційних цінностей, активна участь у традиційних заняттях, які не бувають за делінквентної поведінки, зважання на думку оточуючих, направленість на досягнення традиційних цілей. Цій теорії закидають те, що вона нічого не говорить про спосіб та причину виникнення зв'язків із суспільством, також не показує механізму виникнення девіантної поведінки в інший спосіб, ніж позбавлення зв'язку із соціальним середовищем.

Урешті решт лише філософське розуміння особовості людини дає ключ до правильного її розуміння як суб'єкта дій у ширшому значенні взагалі і, зрештою, як активного виконавця протизаконних поступків – у вужчому.

Висновки. Підсумовуючи вище написане можна стверджувати, що вивчаючи проблему злочину в межах дослідження проблеми соціальних детермінант злочинності ми повинні використовувати комплексний підхід для вивчення двох його складових – суб'єкта та об'єкта. Їх протиставлення – як у філософсько-метафізичному, правовому чи у соціально-психологічному вимірах – є відносним. Адже вони перебувають у діалектичній єдності, впливаючи і зазнаючи впливу один одного, тому було б помилкою ставати на одну з крайніх позицій – чи то суб'єктивізму, чи, об'єктивізму. Оскільки будова як суб'єкта, так і об'єкта є дуже складною, то ми можемо з певністю лише констатувати їх взаємовплив, проте ніколи точно не в змозі визначити, наскільки одне впливає на інше, тим більше, що точка їх зіткнення перебуває у постійному дрейфі – як у сторону об'єкта, так і в сторону суб'єкта.

1. Бачинин В.А. Энциклопедия философии и социологии права / В.А. Бачинин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – 1093 с.

2. Блэкборн Р. Психология криминального поведения / Р. Блэкборн. – СПб. : Питер, 2004. – 496 с.

3. Кельзен Г. Чисте правознавство / Ганс Кельзен. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.

4. Коркюф Ф. Новые Социологии / Филипп Коркюф. – СПб. : Алетейя, 2002. – 172 с.

5. Курс уголовного права : в пяти тт. / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – Т.1. Общая часть : Учение о преступлении : [Электронный рессурс]. – Режим доступа: http://www.studylaw.narod.ru/kursup1/ kursup1_sod.htm

6. Личностно-ориентированная социология. – М. :Академический Проект , 2004. – 608 с.

7. Філософія права / Під ред. О.Г. Данильяна. – Х. : Право, 2009. – 208 с.

8. Философский энциклопедический словарь / Редкол. : С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы и др. – М. :Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.

Шандра Б.Б. Дослідження об'єкта та суб'єкта злочину в контексті вивчення соціальних детермінант злочинності

У статті досліджується філософсько-правовий вимір об'єкта та суб'єкта злочину в межах вивчення соціальних детермінант злочинності. Простежено, що вивчаючи проблему злочину в межах дослідження проблеми соціальних детермінант злочинності ми повинні використовувати комплексний підхід для вивчення двох його складових – суб'єкта та об'єкта. Доведено, що їх протиставлення – як у філософсько-метафізичному, правовому чи у соціально-психологічному вимірах – є відносним.

Ключові слова: злочин, злочинність, суспільство, філософія права.

Шандра Б.Б. Исследование объекта и субъекта преступления в контексте изучения социальных детерминант преступности.

В статье исследуется философско-правовое измерение объекта и субъекта преступления в рамках изучения социальных детерминант преступности. Прослежено, что изучая проблему преступления в рамках исследования проблемы социальных детерминант преступности мы должны использовать комплексный подход для изучения двух его составляющих – субъекта и объекта. Доказано, что их противопоставление – как в философско-метафизическом, правовом или в социально-психологическом измерениях – относительно.

Ключевые слова: преступление, преступность, общество, философия права

Shandra B.B. The study object and the subject of crime in the context of a study of the social determinants of crime.

This article examines the philosophical and legal dimension of the object and the subject of crime in the study of the social determinants of crime. Traced that problem by studying the crime problem in the study of the social determinants of crime, we must use a comprehensive approach to the study of its two components - the subject and the object. It is proved that their opposition – both philosophical and metaphysical, legal or socio-psychological dimensions – relative.

Key words: crime, crime, society, philosophy of law.